

MICHAEL SCOTT

ΔΕΛΦΟΙ

ΤΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

ΤΙΤΛΟΣ ΠΡΩΤΟΤΥΠΟΥ:
DELPHI – A HISTORY OF THE CENTER OF THE ANCIENT WORLD

Από τις Εκδόσεις Princeton University Press, Οξφόρδη 2014

ΤΙΤΛΟΣ ΒΙΒΛΙΟΥ: **Δελφοί – Το κέντρο του αρχαίου κόσμου**

ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ: Michael Scott

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: Μιχάλης Μακρόπουλος

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ – ΔΙΟΡΘΩΣΗ ΚΕΙΜΕΝΟΥ: Γιώργος Τσίρης

ΣΥΝΘΕΣΗ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Θοδωρής Πιτσιρίκος

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ: Ραλλού Ρουχωτά

© Michael Scott, 2014

© Φωτογραφίας εξωφύλλου: De Agostini/Getty Images/Ideal Image

© ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε., Αθήνα 2014

Πρώτη έκδοση: Νοέμβριος 2014

ISBN 978-618-01-0794-4

Τυπώθηκε στην Ευρωπαϊκή Ένωση, σε χαρτί ελεύθερο χημικών ουσιών, προερχόμενο αποκλειστικά και μόνο από δάση που καλλιεργούνται για την παραγωγή χαρτιού.

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του Ελληνικού Νόμου (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής αδειάς του εκδότη κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, διανομή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση, παρουσίαση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε.

Έδρα: Τατοίου 121

144 52 Μεταμόρφωση

Τηλ.: 2102804800

Telefax: 2102819550

www.psichogios.gr

e-mail: info@psichogios.gr

PSICHOGIOS PUBLICATIONS S.A.

Head office: 121, Tatoiou Str.

144 52 Metamorfossi, Greece

Tel.: 2102804800

Telefax: 2102819550

www.psichogios.gr

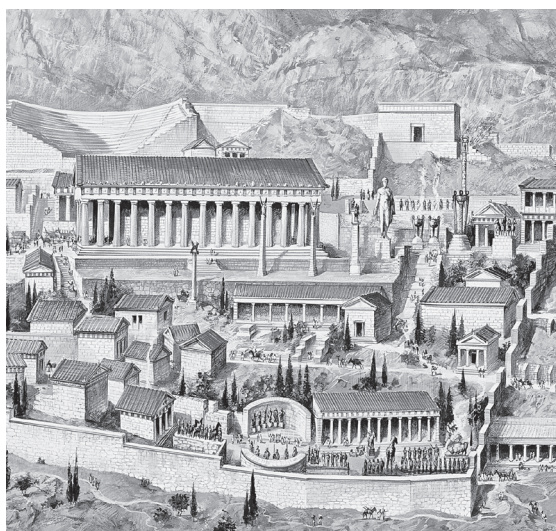
e-mail: info@psichogios.gr

MICHAEL SCOTT

ΔΕΛΦΟΙ

ΤΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

Μετάφραση:
Μιχάλης Μακρόπουλος

*Για τους φίλους, τους μέντορες και τους συναδέλφους μου
στο Κέμπριτζ, στους οποίους θα χρωστώ πάντα μεγάλη χάρη
για τη στήριξη, τη συντροφικότητα και την ενθάρρυνσή τους.*

Η έρευνα των λειψάνων στους Δελφούς είναι το πιο ενδιαφέρον και σημαντικό έργο που μένει τώρα να γίνει στον κλάδο της κλασικής αρχαιολογίας. Ο ρόλος που έπαιξαν οι Δελφοί στην ιστορία της Ελλάδας είναι τόσο γνωστός, που δε χρειάζεται να τον περιγράψουμε. Η φαντασία κάθε ανθρώπου που αναγνωρίζει τι χρωστά ο σύγχρονος πολιτισμός στην αρχαία Ελλάδα εξάπτεται στο άκουσμα των Δελφών, όπως δεν την εξάπτει κανένα άλλο όνομα εκτός από της Αθήνας. [...] Στη ζωή του ανθρωπίνου γένους, οι Δελφοί θα είναι πάντοτε ένα από τα ιερά της θεμέλια.

*Εγκύκλιος επιστολή
του Αρχαιολογικού Ινστιτούτου της Αμερικής,
11 Μαΐου 1889*

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΧΑΡΤΕΣ	13
ΠΡΟΛΟΓΟΣ: <i>Γιατί οι Δελφοί;</i>	17

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

Κάποιοι γεννιούνται μεγάλοι

1. Μαντείο	25
2. Απαρχή	45
3. Μεταμόρφωση	65
4. Αναγέννηση	85

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

Κάποιοι κατακτούν τη μεγαλοσύνη

5. Φωτιά	107
6. Κυριαρχία	130
7. Ανανέωση	150
8. Μετάβαση	173

ΤΡΙΤΟ ΜΕΡΟΣ

Σε κάποιους η μεγαλοσύνη επιβάλλεται

9. Ένας νέος κόσμος	195
10. Παλιγγενεσία	214
11. Στερνή δόξα;	233
12. Το ταξίδι συνεχίζεται	253

ΕΠΙΛΟΓΟΣ: Φέροντας στο φως τους Δελφούς	277
Κατακλείδα	291
ΟΔΗΓΟΣ: Μια σύντομη περιήγηση στον αρχαιολογικό χώρο και το μουσείο των Δελφών	299
ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΩΝ	311
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	313
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ	339
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ	415
ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	427

ΧΑΡΤΕΣ

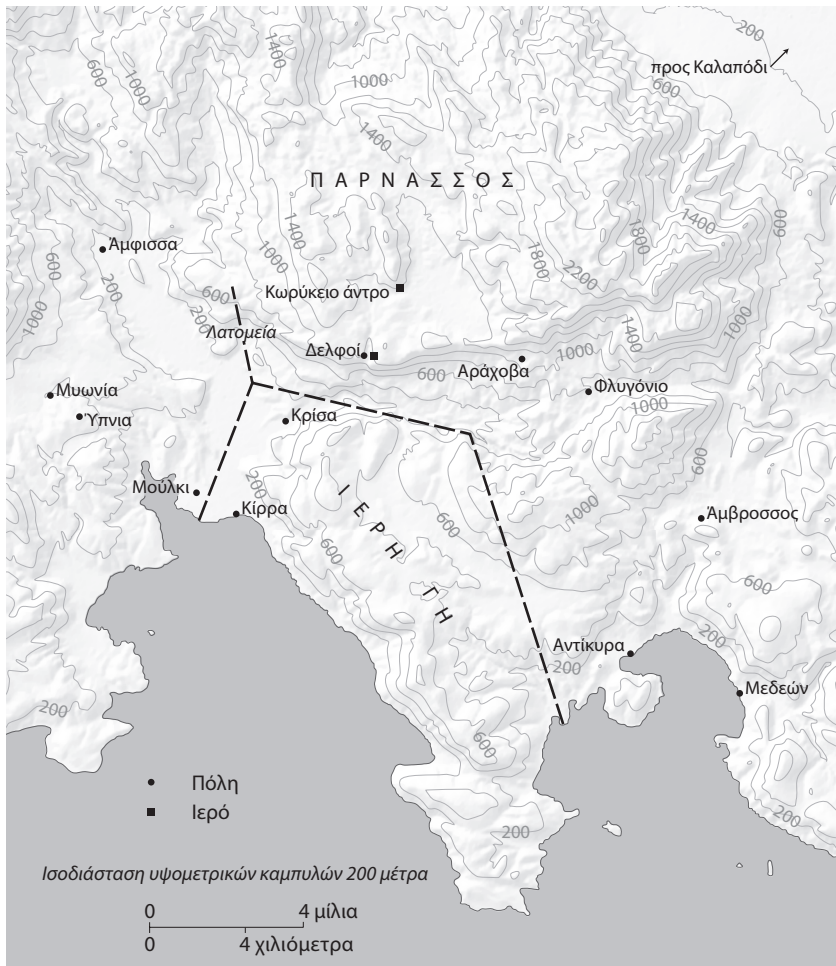

Χάρτης Ι: Οι Δελφοί και ο μεσογειακός κόσμος (© Michael Scott)

Χάρτης 2: Οι Δελφοί και το Αργαίο (© Michael Scott)

Χάρτης 3: Οι Δελφοί και οι γύρω περιοχές (© Michael Scott)

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Γιατί οι Δελφοί;

Μια παντοτινή αποστολή των Δελφών είναι το συναπάντημα αντρών και γυναικών που, ειδιάλλως, τους χωρίζουν υλικά συμφέροντα.
– Αιτιολογική Έκθεση¹

Η απαρχή του ειδυλλίου, λεγόταν, έγινε κατά τις θυσίες προς τιμήν του ήρωα Νεοπτόλεμου. Συνέβη στα κρυφά, γιατί εκείνη την είχαν ήδη τάξει σ' άλλον. Τελικά, οι δυο αγαπητικοί αποφάσισαν να κλεφτούν. Τους βοήθησε ένας ιερέας, και ταξίδεψαν ως τις εσχατιές του κόσμου της Μεσογείου, όπου, μετά από αναρίθμητες δοκιμασίες και συμφορές, θριάμβευσαν κι έμειναν μαζί.

Τούτη είναι η υπόθεση ενός αρχαιοελληνικού μυθιστορήματος που γράφτηκε από τον Ηλιόδωρο.² Οι δυο αγαπητικοί ήταν από τους Δελφούς, μια πολίχνη και συνάμα έναν ιερό χώρο στον Παρνασσό, στην κεντρική Ελλάδα, οι οποίοι επίσης ήταν φημισμένοι σε όλη την αρχαιότητα ως το κέντρο, ο ομφαλός, του αρχαίου κόσμου. Από τούτο τον ομφαλό δραπέτευσαν οι δυο αγαπητικοί, με τη βοήθεια ενός ιερέα, όχι του Απόλλωνα, που διαφέντευε στους Δελφούς, μα της Αιγύπτιας θεάς Ίσιδας. Το ζευγάρι ταξίδεψε μέχρι τη Μέμφιδα, στην Αίγυπτο, στις εσχατιές του αρχαιοελληνικού κόσμου, κι εκεί αυτός έγινε ιερέας του θεού Ήλιου κι εκείνη ιέρεια της θεάς Σελήνης.

Το μυθιστόρημα του Ηλιόδωρου πλάθει την εικόνα ενός απέραντου, και μολαταύτα συνεχούς, κόσμου, με τους Δελφούς στο κέντρο του, όπου οι ιερείς των αιγυπτιακών θεοτήτων ήταν καλόδεχτοι και τιμημένοι, κι όπου κάτοικοι των Δελφών μπορούσαν να γίνουν ιερείς θεοτήτων που λατρεύονταν μέχρι και στις παρυφές του αρχαίου μεσογειακού κόσμου. Στο μυθιστόρημα, οι Δελφοί υμνούνται ως μέρος που το διαφεντεύει ο Απόλλωνας, αλλά όπου μια πληθώρα άλλων θεών τιμούνται και ως τόπος όπου συρρέουν φιλόσοφοι από όλο τον αρχαίο κόσμο, για να τελειοποιήσουν τη σοφία τους μακριά από τα ξέφρενα πλή-

θη των ανθρώπων· και περιγράφονται από τον ιερέα της Ίσιδας, καθώς αυτός πρωτοζυγώνει στους Δελφούς, ως θείκη τοποθεσία όμοια με φρούριο που η ίδια η Φύση διάλεξε να το φροντίζει.³

Όποιος έχει επισκεφθεί τους Δελφούς θα αναγνωρίζει πόσο αληθινή είναι τούτη η περιγραφή του ιερέα, και ιδιαίτερα το πώς οι Δελφοί είναι ολωσδιόλου αθέατοι για τον επισκέπτη ως την ύστατη στιγμή του ταξιδιού του, θαρρείς και τα ίδια τα βουνά προστάτευαν την πόλη και το ιερό.⁴ Μόνο καθώς ο δρόμος σε φέρνει γύρω από την προεξοχή του τελευταίου απόκρημνου βράχου, εκεί κρυμμένοι, προφυλαγμένοι μες στη μήτρα των βουνών, οι Δελφοί ξάφνου αποκαλύπτονται. Μάρμαρο στίλβει στο πρωινό ηλιόφως και λάμπει χρυσαφένιο στο σούρουπο. Το κελάρυσμα βουνίσιαων πηγών, κατεβαίνοντας χαμηλά προς την πεδιάδα, φτάνει μέχρι τα αυτιά σου. Και η γαλήνη, και μια απόκοσμη αίσθηση, σε κατακυριεύουν, καθώς τούτος ο κρυμμένος θησαυρός τελικά σου φανερώνεται και σου γνέφει. Στον αέρα εκεί υπάρχει μια μαγεία που δεν έχει όμοιά της σ' άλλο μέρος απ' όσα έχω επισκεφθεί στον κόσμο αυτό.

Δεν είναι τυχαίο που ο Ηλιόδωρος διάλεξε τους Δελφούς ως τόπο στον οποίο διαδραματίζονται κάποια από τα κύρια συμβάντα στο μυθιστόρημά του, γιατί δεν είναι απλώς ένα εντυπωσιακό σκηνικό, μα για αιώνες ήταν αρόμος στο οικοδόμημα του αρχαίου κόσμου, πασίγνωστος στους πιο πολλούς από τους κατοίκους τούτου του κόσμου. Στην καρδιά των Δελφών βρισκόταν το τέμενος το αφιερωμένο στον θεό Απόλλωνα, όπου καθόταν μια ιέρεια και χρησιμοδοτούσε, και σε αυτήν συνέρρεαν άνθρωποι από πόλεις και δυναστείες παντού στη Μεσόγειο, για να ακούσουν τις αποκρίσεις της στις ερωτήσεις τους για το μέλλον. Γύρω από το τέμενος του Απόλλωνα ήταν ένας ιερός χώρος όπου λογιής λογιής θεότητες λατρεύονταν, και ο οποίος ήταν γεμάτος καλλιτεχνικά και αρχιτεκτονικά αναθήματα από χαλκό, ασήμι, χρυσό, ελεφαντοστό, και μάρμαρο, αφιερωμένα στους θεούς, από τους αναρίθμητους επισκέπτες. Και, γύρω από το ιερό του Απόλλωνα, ήταν η πόλη και η κοινότητα των Δελφών, καθώς και άλλα, μικρότερα τεμένη, και εγκαταστάσεις για τη διεξαγωγή μεγάλων αθλητικών και μουσικών αγώνων (που οι αρχαίοι Έλληνες τους θεωρούσαν ισάξιους με τους Ολυμπιακούς), όπου για αιώνες ταξίδευαν από παντού για να συναγωνιστούν με έπαθλο το κλέος στα μάτια των ανθρώπων και των θεών.

Αυτό το βιβλίο αφηγείται την ιστορία τούτου του θαυμαστού μέρους και μιλάει για τη σπουδαιότητά του στον αρχαίο κόσμο. Πώς λειτου-

γούσε το περίφημο μαντείο και πώς αιχμαλώτισε έτσι επί μακρόν την προσοχή του αρχαίου κόσμου; Ποιοι ήταν οι κρίσιμοι παράγοντες που εξασφάλισαν την ανάδειξη των Δελφών σε κυρίαρχο μαντικό τόπο σε έναν κόσμο που έβριθε από μαντεία; Πώς, χάρη στην προσφορά πλούσιων αναθημάτων και τη συμμετοχή σε αθλητικούς αγώνες, απόκτησαν οι Δελφοί τη σπουδαιότητα και τον ρόλο τους στην αρχαία ιστορία; Τι, σε έναν αρχαίο κόσμο που σχεδόν διαρκώς κλονιζόταν από τεκτονικές πολιτικές αλλαγές και πολέμους, επέτρεψε στους Δελφούς, που δεν ήταν παρά μια πολίχνη κι ένας ιερός χώρος στον Παρνασσό, να επιβιώσουν μέσα από όλα τούτα; Και τι προκάλεσε, τέλος, τον θάνατό τους; Γιατί συνάρπασε τόσο τον σύγχρονο κόσμο του 19ου και του 20ού αιώνα τούτη η αρχαία τοποθεσία, και τι αξία μπορεί να έχει για εμάς σήμερα;

Οι σελίδες που ακολουθούν καταπιάνονται με αυτά τα ερωτήματα, και, κάνοντάς το, υποδεικνύουν και πώς θα έπρεπε να μελετούμε αυτή, και άλλες ζωτικής σημασίας τοποθεσίες του αρχαίου κόσμου. Πολύ συχνά στο παρελθόν η μελέτη των Δελφών υποδιαιρούνταν στις αντίστοιχες δραστηριότητες: το μαντείο, τα αναθήματα, τους αγώνες· ή σε συγκεκριμένες χρονολογικές περιόδους τούτης της δραστηριότητας, ιδιαίτερα στην αποκαλούμενη χρυσή εποχή, εκείνη της αρχαϊκής και της Κλασικής περιόδου (650-300 π.Χ.)· ή σε συγκεκριμένων ειδών μαρτυρίες για τον ρόλο και τη σπουδαιότητα των Δελφών (λογοτεχνικές, επιγραφικές, ή αρχαιολογικές). Αυτές οι μελέτες –ενώ αναμφίβολα έχουν προσφέρει σημαντικές, λεπτομερείς και εμβριθείς γνώσεις για την ιστορία του ιερού– έχουν συχνά πραγματευτεί την καθεμιά από τούτες τις χωριστές δραστηριότητες, χρονικές περιόδους και πηγές, ξέχωρα από το ευρύτερο συγκείμενό τους, την πληρέστερη ιστορία τους και τις συμπληρωματικές απόψεις και σκοπιές. Ωστόσο, τέτοιες δραστηριότητες, χρονικές περίοδοι και πηγές, δεν υπήρχαν κατ' αυτό τον τρόπο στον αρχαίο κόσμο. Για να δούμε τους Δελφούς όπως τους έβλεπαν και τους κατανοούσαν οι αρχαίοι, πρέπει να εξετάσουμε συνολικά όλες αυτές τις λογής λογής δραστηριότητες σε ολόκληρη την ιστορία του ιερού, και μέσα από τη σκοπιά όλων των διαφορετικών ιστορικών πηγών που μας είναι διαθέσιμες. Τούτο το βιβλίο θέλει να προσφέρει μια τέτοια εικόνα· μια πλήρη κι ολόπλευρη άποψη του ευρέος φάσματος δραστηριοτήτων που λάμβαναν χώρα στους Δελφούς στους συνολικά σχεδόν δεκαπέντε αιώνες της ιστορίας τους, όπως παρουσιάζονται από σύμπασες τις διαθέσιμες πηγές.

Ως εκ τούτου, αυτό το βιβλίο δεν θα φωτίσει μόνο πώς η καθημιά από τις δραστηριότητες των Δελφών είχε τις δικές της περιόδους άνθησης και ύφεσης στο πέρασμα του χρόνου, αλλά, επίσης, πώς οι διαφορετικές δραστηριότητες των Δελφών επέδρασαν η μία στην άλλη, καθώς και πώς ο τρόπος με τον οποίο παρουσιάζονταν οι Δελφοί ποίκιλλε στις διαφορετικές πηγές. Και, με την από κοινού μελέτη τούτων των διαφορετικών δραστηριοτήτων, χρονικών περιόδων και πηγών, αυτή η συνδυαστική προσέγγιση θα μας επιτρέψει να κατανοήσουμε καλύτερα από ποτέ πώς γινόταν αντιληπτός και πώς διαμορφωνόταν κι άλλαζε ο ρόλος των Δελφών στον αρχαίο κόσμο, και πώς και γιατί οι Δελφοί επιβίωσαν για τόσο μεγάλο χρονικό διάστημα. Τέλος, θα αρχίσουμε να βλέπουμε σε όλη τους την τεχνικολόγ λαμπρότητα τους Δελφούς, τον ομφαλό του αρχαίου κόσμου.

Κοιτάζοντας τους Δελφούς μέσα από αυτό το πρίσμα, ξεχωρίζουν στην ιστορία τους τρεις κύριες φάσεις, που, με τη σειρά τους, γίνονται τα τρία μέρη αυτού του βιβλίου. Στο μυαλό μου, αυτές οι φάσεις αντιστοιχούν με την περίφημη ατάκα του Σαίξπηρ στη *Δωδεκάτη νύχτα*: «κάποιοι γεννιούνται μεγάλοι, κάποιοι κατακτούν τη μεγαλοσύνη, και σε κάποιους η μεγαλοσύνη επιβάλλεται». Στο Πρώτο Μέρος, «Κάποιοι γεννιούνται μεγάλοι», εξετάζουμε το μαντείο και την πρώιμη ιστορία των Δελφών, το πώς οι αρχαίοι αναζητούσαν να κατανοήσουν την ανάδειξη των Δελφών σε μέρος «γεννημένο μεγάλο» κι ευλογημένο από τους θεούς, και το πώς οι αρχαιολογικές μαρτυρίες έρχονται να καταδείξουν έναν πολύ πιο αβέβαιο και δύσκολο δρόμο ως την κατάκτηση τούτης της περιόπτης θέσης. Στο Δεύτερο Μέρος, «Κάποιοι κατακτούν τη μεγαλοσύνη», μαθαίνουμε για τη χρυσή εποχή της επιρροής των Δελφών και για τους πολλούς τρόπους με τους οποίους πέτυχαν τη μεγαλοσύνη τους αποκτώντας μια κεντρική θέση στον αρχαίο κόσμο. Στο Τρίτο Μέρος, «Σε κάποιους η μεγαλοσύνη επιβάλλεται», βλέπουμε τον ρόλο που διαδραμάτισαν οι Δελφοί στο χτίσιμο της φήμης τους, από την ελληνιστική περίοδο ως την εκ νέου ανακάλυψή τους τον 19ο αιώνα, ώστε να κατανοήσουμε πώς σιγούρεψαν το μόνιμο κύρος τους ως ενός από τα μεγάλα κέντρα του αρχαίου κόσμου. Στον Επίλογο και την Κατακλείδα, η ιστορία των Δελφών φτάνει ως τα σήμερα, με το ερώτημα για το τι αξία έχει ακόμη το ιερό για εμάς και πού θα οδηγηθεί στο μέλλον η έρευνα σχετικά με τον εκπληκτικό του βίο.

Απόδειξη της απαραίτητης ανθεκτικότητας και ικανότητας επιβίωσης των Δελφών είναι το γεγονός ότι ο Ηλιόδωρος έγραψε το μυθιστό-

ρημά του για το ειδύλλιο στους Δελφούς, και για τη ζωτική τους θέση στο κέντρο μιας μεσογειακής κοινωνίας με συνοχή, όχι στην ακμή του Κλασικού κόσμου, αλλά στον 3ο ή τον 4ο αιώνα μ.Χ., την περίοδο του σταδιακού εκχριστιανισμού του μεσογειακού κόσμου και του τέλους των ειδωλολατρικών ιερών όπως εκείνου των Δελφών.⁵ Και εντούτοις, μέχρι και σε τούτο το λυκόφως, η περιγραφή των Δελφών μαρμαίρει. Και πιο δηλωτικό ακόμα είναι πως η περιγραφή του Ηλιόδωρου απηχεί εκείνη ενός άλλου αρχαίου συγγραφέα, του γεωγράφου Στράβωνα, που αποκάλεσε τους Δελφούς, πάνω απ' όλα, ένα θέατρο.⁶ Ήταν ένας χώρος όπου οι πιο πολλές σημαίνουσες στιγμές του αρχαίου κόσμου είτε διαδραματίστηκαν είτε αλλάχθηκαν είτε έγιναν αντικείμενο στοχασμού. Έτσι, η κατανόηση του αρχαίου κόσμου, και της ανθρωπότητας της ίδιας θα 'λεγα, είναι λειψή δίχως την κατανόηση των Δελφών.

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

Κάποιοι γεννιούνται μεγάλοι

Μαντείο

Το μαντείο μήτε μιλάει μήτε κρύβει, μονάχα δίνει σημάδια.
– Ηρόκλειτος, στο Πλούταρχος, *Ηθικά* 404D

Είχε φτάσει η ορισμένη μέρα. Έχοντας ταξιδέψει στα φιδογουριστά βουνίσια μονοπάτια ως τον ιερό χώρο που ήταν κρυμμένος μες στις πτυχές του Παρνασσού, άνθρωποι από κοντά κι από μακριά, αντιπρόσωποι από πόλεις και κράτη, δυναστείες και βασιλεία σε όλη τη Μεσόγειο, είχαν μαζευτεί στον ναό του Απόλλωνα. Καθώς χάραζε, ακούστηκε ότι σύντομα θα μαθευόταν εάν ο θεός Απόλλων ήταν πρόθυμος να απαντήσει στις ερωτήσεις τους. Το μάρμαρο του ναού αντιφέγγιζε το ηλιόφως, όταν η ιέρεια μπήκε στο άδυτο, και το πλήθος των μαντευομένων, εκείνων δηλαδή που είχαν πάει για να ζητήσουν χρησμό, ζύγωσε, ο καθείς περιμένοντας τη σειρά του για να μάθει τι του επιφύλασσαν οι θεοί. Τους θεούς τούς θεωρούσαν παντοδύναμους και πάνσοφους, και οι αποφάσεις τους, είχαν ξανά και ξανά αποδειχθεί τελεσίδικες. Οι μαντευόμενοι είχαν περιμένει μήνες ολόκληρους, ίσως, και μπορεί να είχαν ταξιδέψει χιλιάδες χιλιόμετρα. Τώρα περίμεναν υπομονετικά τη σειρά τους, κι ο καθένας μάλλον εισερχόταν στην κατοικία του θεού με φόβο για το τι μπορεί να άκουγε. Κάποιοι έφευγαν ευχαριστημένοι. Άλλοι, αποκαρδιωμένοι. Οι πιο πολλοί, συλλογισμένοι. Το σούρουπο, η ιέρεια του θεού βουβάθηκε. Το πλήθος διαλύθηκε· έφυγαν για όλες τις γωνιές του αρχαίου κόσμου παίρνοντας μαζί τους τα προφητικά λόγια του Μαντείου των Δελφών.

Δίχως αμφιβολία, ό,τι μας συναρπάζει πιο πολύ στους Δελφούς είναι οι ιστορίες γύρω από το μαντείο τους και τις γυναίκες που για αιώνες ήταν οι ιέρειες και το φερέφωνο του θεού Απόλλωνα, στο κέντρο της δελφικής χρησιμοδοσίας. Αλλά, πώς λειτουργούσε το μαντείο στους Δελφούς και πώς διατήρησε για τόσο καιρό το κύρος του στον αρχαιοελληνικό κόσμο;

Τούτες οι ερωτήσεις είναι δύσκολο να απαντηθούν, για δύο κύριους

λόγους. Καταρχάς, διότι, όσο κι αν είναι απίστευτο για έναν θεσμό τόσο κεντρικό επί τόσο μεγάλο διάστημα στον ελληνικό κόσμο, δε διασώζεται καμία ξεκάθαρη, πλήρης περιγραφή για το πώς γινόταν η χρησιμοδοσία ή για τον τρόπο με τον οποίο προμάντευε η Πυθία κυριευμένη από θεϊκή μανία. Από τις πηγές που έχουμε, εκείνες της Κλασικής περιόδου (6ος-4ος αιώνας π.Χ.) αντιμετωπίζουν τη διαδικασία της χρησιμοδοσίας ως κοινή γνώση, σε τέτοιο βαθμό, που δε χρειάζεται εξήγηση, και μάλιστα για την περιγραφή άλλων μαντείων αρκεί η παρομοίωσή τους με τη χρησιμοδοσία στους Δελφούς («Εδώ συμβαίνει όπως και στους Δελφούς...»). Πολλές από τις πηγές που ενδιαφέρονται να δώσουν μια περιγραφή για το πώς λειτουργούσε το μαντείο είναι από τη ρωμαϊκή εποχή (1ος αιώνας π.Χ.-4ος αιώνας μ.Χ.), και, έτσι, στην καλύτερη περίπτωση μπορούν απλώς να μας πουν τι πίστευαν οι άνθρωποι σε τούτη την ύστερη εποχή (και συχνά οι ιστορίες διίστανται) για κάτι που, όπως όλοι εκείνοι οι συγγραφείς συμφωνούσαν, είχε πλέον ξεπέσει. Επίσης, ενώ οι αρχαιολογικές μαρτυρίες έχουν κάποια χρησιμότητα, βοηθώντας μας να κατανοήσουμε το περιβάλλον όπου γινόταν η χρησιμοδοσία, και δείχνοντας πιθανούς τρόπους με τους οποίους η Πυθία έδινε τους θεόπνευστους χρησμούς της κατά την Κλασική, την ελληνιστική και τη ρωμαϊκή εποχή, λίγο μας βοηθά να κατανοήσουμε τους πρώτους αιώνες της ύπαρξης του μαντείου (τον ύστερο 8ο και τον 7ο αιώνα π.Χ.), κατά τη διάρκεια των οποίων το μαντείο, σύμφωνα με τις γραμματειακές πηγές, ήταν εκπληκτικά δραστήριο.¹

Η δεύτερη δυσκολία γύρω από το μαντείο είναι η ανάλυση των γραμματειακών πηγών σχετικά με το τι ερωτήματα της τίθεντο και τι αποκρίσεις έδινε.² Ο λόγος δεν είναι μόνον ότι μαθαίνουμε πολλές από τις αποκρίσεις όπως είναι καταγεγραμμένες από αρχαίους συγγραφείς που έγραψαν πολύ καιρό αφότου δόθηκε υποτίθεται η απόκριση, και μερικές φορές από συγγραφείς εχθρικά διακείμενους απέναντι στις ειδωλολατρικές πρακτικές, όπως ο χριστιανός συγγραφέας Ευσέβιος. Και μήτε ο λόγος είναι απλώς πως αυτοί οι συγγραφείς βασιζόνταν συχνά οι ίδιοι σε άλλες πηγές για τις πληροφορίες τους, με αποτέλεσμα, ακόμα κι αν δύο ή περισσότεροι περιγράφουν την ίδια χρησιμοδοσία, οι καταγραφές να είναι διαφορετικές. Ο λόγος είναι επίσης πως τούτοι οι συγγραφείς έχουν την τάση να μην καταγράφουν τις χρησιμοδοσίες ως «καθαρή» ιστορία, μα ως κάτι που επιτελεί μια συγκεκριμένη λειτουργία μες στην αφήγησή τους.³ Έτσι, κάποιοι μελετητές έχουν επιδιώξει να χαρακτηρίσουν ως ανιστορικό σχεδόν ό,τι λέγεται ότι ει-

πώθηκε από το Μαντείο των Δελφών πριν από τον 5ο αιώνα π.Χ. Άλλοι θεώρησαν πως είναι σχεδόν αδύνατο να γράψουν μια ιστορία του Μαντείου των Δελφών μετά τον 4ο αιώνα π.Χ., λόγω των δυσκολιών που υπάρχουν με τις πηγές. Κι άλλοι έχουν προσπαθήσει να ακολουθήσουν μια μέση οδό, σε ένα φάσμα από το περισσότερο πιθανό έως το λιγότερο πιθανό, καίτοι με τη γνώση, όπως ελέχθη από τους μελετητές Herbert Parke και Donald Wormell στον, ακόμη έγκυρο, κατάλογό τους των χρησμών των Δελφών, του 1956, πως «ουσιαστικά, δεν υπάρχουν χρησμοί που να μπορούμε με σιγουριά να πούμε πως είναι αυθεντικοί».⁴

Όπως μερικοί μελετητές έχουν παρατηρήσει, μια από τις πολλές ειρωνείες των Δελφών είναι, ως εκ τούτου, πως οι Πυθίες –οι γυναίκες στο επίκεντρο ενός θεσμού που υποτίθεται πως ξεδιάλυσε τις δύσκολες αποφάσεις στον αρχαίο κόσμο– έχουν πάρει μαζί τους στον τάφο το μυστικό του μαντείου, αφήνοντάς μας με μια σκοτεινή εικόνα αυτού του τόσο σημαντικού αρχαίου θεσμού. Όπως έχει η κατάσταση, η μόνη επιλογή είναι να δειχθεί μια σχετικά στατική εικόνα αυτού που γνωρίζουμε πως ήταν μια μεταβαλλόμενη διαδικασία χρησιμοδοσίας στους Δελφούς, μες στην υπερχιλιόχρονη ιστορία τους: μια εικόνα που ταυτόχρονα είναι ένας συνδυασμός πηγών από διαφορετικές εποχές και τόπους (με όλες τις επακόλουθες δυσκολίες που μια τέτοια περιγραφή συνεπάγεται) και που, αναπόδραστα, παίρνει συγκεκριμένη θέση απέναντι σε έναν αριθμό διστάμενων και άλυτων ζητημάτων.

Η μάντισσα στους Δελφούς ήταν μια ιέρεια γνωστή ως Πυθία. Γνωρίζουμε σχετικά λίγα για τις εκάστοτε Πυθίες ή για το πώς και το γιατί αυτές επιλέγονταν.⁵ Οι πιο πολλές πληροφορίες μας προέρχονται από τον Πλούταρχο, έναν Έλληνα που συνέγραψε στον 1ο αιώνα μ.Χ., καταγόταν από μια πόλη όχι μακριά από τους Δελφούς και είχε υπηρετήσει ως ιερέας στον ναό του Απόλλωνα (υπήρχε μια Πυθία στον ναό του Απόλλωνα, αλλά επίσης και ιερείς – θα πούμε περισσότερα παρακάτω). Η Πυθία έπρεπε να είναι από τους Δελφούς, κι ο Πλούταρχος μας λέει πως, στον καιρό του, η γυναίκα επιλεγόταν από μία από τις πιο «τίμιες και σεβαστές οικογένειες των Δελφών». Ωστόσο, τούτο δε σήμαινε κι από μια αριστοκρατική οικογένεια, και, για την ακρίβεια, η Πυθία του Πλουτάρχου είχε «ανέκαθεν ζήσει με τρόπο σωστό όσο κανένας άλλος εδώ, αλλά, έχοντας ανατραφεί σε σπίτι φτωχών γεωργών, δεν κουβαλάει ούτε κάποια γνώση ούτε κάποια εμπειρία ή άλλη δεξιότητα για να κατέβει στο χρηστήριο».⁶ Από τη στιγμή

που επιλεγόταν, η Πυθία υπηρετούσε διά βίου τον Απόλλωνα, αφιερώνοντας τη ζωή της στην κοπιώδη άσκηση και την αγνότητα. Κάποια στιγμή στην ιστορία του μαντείου, πιθανώς τον 4ο αιώνα π.Χ. πλέον, και σίγουρα το 100 μ.Χ. πια, της δόθηκε μια κατοικία για να μένει, που την πλήρωνε το ιερό. Ο Πλούταρχος θλίβεται που, ενώ στους προηγούμενους αιώνες το ιερό ήταν τόσο πολυσύχναστο, ώστε κάθε στιγμή χρειάζονταν τρεις Πυθίες (δύο τακτικές και μία «έφεδρος»), στον καιρό του μία Πυθία αρκούσε για τους όλο και λιγότερους μαντευόμενους.⁷

Ο Διόδωρος Σικελιώτης, που έζησε τον 1ο αιώνα π.Χ., μας λέει πως αρχικά η γυναίκα που επιλεγόταν έπρεπε επίσης να είναι παρθένα κόρη. Αυτό όμως άλλαξε με τον Εχεκράτη τον Θεσσαλό, που, προσερχόμενος να συμβουλευτεί την Πυθία, την ερωτεύτηκε, την άρπαξε και τη βίασε· έτσι, οι Δελφίεις αποφάσισαν πως στο μέλλον η Πυθία έπρεπε να έχει περάσει τα πενήντα, αλλά να εξακολουθεί να φοράει ένδυμα κόρης, σε ανάμνηση της παλιάς συνήθειας. Οπότε δε θεωρείται ασυνήθιστο γυναίκες να είχαν παντρευτεί και να είχαν γίνει μητέρες προτού επιλεγούν ως Πυθίες, και, ως εκ τούτου, να εγκατέλειπαν τον σύζυγο και την οικογένειά τους για να επιτελέσουν τον ρόλο τους.⁸

Η Πυθία χρησιμοδοτούσε μόνο μία μέρα τον μήνα, για την οποία ημέρα πιστεύεται πως ήταν η έβδομη κάθε μήνα, επειδή η έβδομη μέρα του μηνός Βυσίου –η αρχή της άνοιξης (ο δικός μας Φεβρουάριος/Μάρτιος)– θεωρούνταν η γενέθλια του Απόλλωνα. Συν τοις άλλοις, χρησιμοδοτούσε μόνο επί εννέα μήνες τον χρόνο, μιας και για τους τρεις χειμερινούς μήνες ο Απόλλωνας πιστευόταν πως έλειπε από τους Δελφούς και πως ζούσε με τους Υπερβορείους (έναν μυθικό λαό που κατοικούσε στις εσχατιές του κόσμου). Εκείνη την περίοδο μπορεί οι Δελφοί να μην έδιναν χρησμούς, αλλά αυτό δε σημαίνει πως δεν είχαν και θεό· τότε θεωρούσαν πως στο ιερό διαφέντευε ο θεός Διόνυσος.⁹

Παρά τη χρονικά περιορισμένη δυνατότητα χρησιμοδοσίας –μόνο εννέα ημέρες τον χρόνο–, έχει συζητηθεί πολύ η διαθεσιμότητα (και μάλιστα η δημοφιλία) άλλων μορφών μαντικής που προσφέρονταν στους Δελφούς. Συγκεκριμένα, οι μελετητές έχουν εξετάσει την ύπαρξη μιας μαντικής με κλήρο: ενός συστήματος διά του οποίου ένας αξιωματούχος του ιερού, πιθανώς η Πυθία, θα χρησιμοδοτούσε με ένα σύνολο αντικειμένων που κληρώνονταν και «ερμηνεύονταν» ώστε να δοθεί απάντηση σε μια συγκεκριμένη ερώτηση.¹⁰ Ένα τέτοιο σύστημα εναλλακτικής χρησιμοδοσίας μπορεί επίσης να συμπληρωνόταν με κυβομαντεία που λάμβανε χώρα στο Κωρύκειο άντρο, ψηλά πάνω απ' τους

Δελφούς, που, από τον 6ο αιώνα π.Χ. κι έπειτα, ήταν ένας όλο και πιο δημοφιλής τόπος λατρείας του θεού Πάνα και των Μουσών, κι ένα αναπόσπαστο μέρος της δελφικής περιήγησης και του τοπίου των Δελφών.¹¹

Η καθεμία από τις εννέα ημέρες της χρησιμοδοσίας κάθε χρόνο μοιάζει να κυλούσε ως εξής: με το χάραμα, η Πυθία κατέβαινε να καθαριστεί στην Κασταλία κρήνη, κοντά στο ιερό. Μετά τον καθαρισμό επέστρεφε στο ιερό, ίσως με τη συνοδεία της ακολουθίας της, κι έμπαινε στον ναό, όπου έκανε, στην εστία που είχε την αθάνατη φωτιά, μια «επιθυμίαση» στον Απόλλωνα, με δάφνη και κριθίνο άλευρο, ενώ συνάμα υμνούσε πιθανώς όλες τις θεότητες του τόπου (όπως στην εναρκτήρια σκηνή της τραγωδίας *Ευμενίδες* του Αισχύλου).¹² Ωστόσο, την ίδια περιόπου ώρα, οι ιερείς του ναού είχαν την ευθύνη να επαληθεύσουν πως ακόμα και τούτες οι σπάνιες ημέρες της χρησιμοδοσίας ήταν «αίσιες». Κατάβρεχαν με κρύο νερό μια γίδα (που έπρεπε να είναι επίσης καθαρή και να μην έχει κανένα κουσούρι), πιθανώς στην ιερή εστία μες στον ναό. Αν η γίδα ριγούσε, αυτό έδειχνε πως ο Απόλλωνας ήθελε να τον συμβουλευτούν. Η γίδα κατόπιν θυσιαζόταν στον Απόλλωνα, στον μεγάλο βωμό έξω από τον ναό, ως σημείο προς όλους πως η μέρα ήταν αίσια και πως η χρησιμοδοσία μπορούσε να προχωρήσει.¹³

Τώρα ερχόταν η σειρά των μαντευομένων, που θα είχαν ήδη φτάσει μάλλον μερικές ημέρες πριν από την ορισμένη ημέρα της χρησιμοδοσίας. Αυτοί έπρεπε πρώτα να καθαριστούν με νερό από τις πηγές των Δελφών. Κατόπιν, έπρεπε να οργανωθούν σύμφωνα με τους αυστηρούς κανόνες που ρυθμιζαν τη σειρά της χρησιμοδοσίας. Οι ντόπιοι Δελφιείς είχαν πάντα το δικαίωμα να παίρνουν πρώτοι χρησμό. Ακολουθούσε ένα σύστημα «αναμονής στην ουρά», όπου προτεραιότητα είχαν οι Έλληνες των οποίων η πόλη ή η φυλή ήταν μέλος της Δελφικής Αμφικτιονίας, υπό την εποπτεία της οποίας βρισκόνταν οι Δελφοί: έπειτα όλοι οι άλλοι Έλληνες, και, τέλος, οι ξένοι. Αλλά και μέσα σε κάθε «ομάδα» (π.χ. στους Αμφικτίονες) υπήρχε επίσης ένας τρόπος να πηδήσεις στην κεφαλή της ουράς, ένα σύστημα γνωστό ως *προμαντεία*. Η προμαντεία, το δικαίωμα «να συμβουλευέσαι το μαντείο πριν από τους άλλους», μπορούσε να δοθεί από την πόλη των Δελφών σε άτομα ή σε πόλεις ως έκφραση στενών αναμεταξύ τους σχέσεων, ή ως δείγμα ευχαριστίας για συγκεκριμένες ενέργειες. Πιο ξακουστή τέτοια περίπτωση ήταν αυτή της Χίου, που της δόθηκε η προμαντεία μετά την αφιέρωση ενός νέου γιγαντιαίου βωμού στο τέμενος του Απόλλωνα, όπου αργότερα, και με τρόπο μάλλον επιδεικτικό, αφού η ουρά μάλ-

λον περνούσε μπροστά από τον βωμό τους, χάραξαν την αφιερωματική επιγραφή: «Δελφοί έδωκαν Χίσις προμαντείαν». Εάν σε μια ομάδα υπήρχαν πολλοί μαντευόμενοι με το δικαίωμα της προμαντείας, η σειρά τους οριζόταν με κλήρο, όπως και καθενός άλλου μέσα σε μια συγκεκριμένη ομάδα.¹⁴

Μόλις αποφαισιζόταν η σειρά, έπρεπε να δοθούν τα χρήματα. Κάθε μαντευόμενος έπρεπε να προσφέρει έναν *πέλανον*, μια λατρευτική πιτούλα που καιγόταν στον βωμό, και την οποία έπρεπε να την αγοράσουν από τους Δελφίεις καταβάλλοντας ένα πρόσθετο ποσό (το «αντίτιμο» της χρησιμοδοσίας, πηγή τακτικού και γενναίου εισοδήματος για τους Δελφούς). Δε γνωρίζουμε πολλά για τα ποσά που χρέωναν οι τελευταίοι, εκτός από το ότι ποίκιλλαν. Μια επιγραφή, που σώθηκε ως τις μέρες μας, μνημονεύει μια συμφωνία ανάμεσα στους Δελφούς και τη Φασηλίδα, μια πόλη της Μικράς Ασίας, το 402 π.Χ. Η τιμή για τον «δημόσιο» πέλανον (δηλ. από την πόλη) ήταν επτά αιγινήτικες δραχμές και δύο οβολοί. Η τιμή του «ιδιωτικού» πελάνου για τους Φασηλίτες ήταν τέσσερις οβολοί.¹⁵ Ενδιαφέρον εδώ δεν έχει απλώς η διαφορά στην τιμή για τις επίσημες και τις ιδιωτικές υποθέσεις (δέκα φορές μεγαλύτερη για τις επίσημες), αλλά και το ότι μπορούσαν να γίνουν τέτοιες χωριστές συμφωνίες (με το σκεπτικό ίσως ότι το κόστος σχετιζόταν με τον πλούτο της πόλης, και πως πλουσιότερες πόλεις σαν την Αθήνα θα έπρεπε να πληρώνουν περισσότερα). Αλλά είναι φανερό ότι, ακόμα και στις πιο φτηνές περιπτώσεις, η τιμή εξασφάλιζε πως κάποιος δε θα ζητούσε για ψύλλου πήδημα τον χρησμό του μαντείου. Το αντίτιμο που έπρεπε ένας ιδιώτης Φασηλίτης να καταβάλει για να συμβουλευτεί το μαντείο ήταν αντίστοιχο με την αμοιβή που ελάμβανε για δύο ημέρες ένας Αθηναίος δικαστής τον 5ο αιώνα π.Χ., και, αν συνυπολογιστούν το κόστος του ταξιδιού μετ' επιστροφής στους Δελφούς και η απώλεια του εισοδήματος κατά την απουσία, επρόκειτο για αληθινή επένδυση. Μια άλλη επιγραφή, του 370 π.Χ., ανάμεσα στη Σκιάθο και τους Δελφούς, μνημονεύει ένα χαμηλότερο κόστος: μόλις δύο δραχμές για τον δημόσιο πέλανον και το ένα έκτο αυτού του ποσού για τον ιδιωτικό. Ωστόσο, δε γνωρίζουμε με σιγουριά αν επρόκειτο για διαφορετική συμφωνία ανάμεσα στους Δελφούς και τη Φασηλίδα, και στους Δελφούς και τη Σκιάθο, ή εάν οι Δελφοί είχαν χαμηλώσει τις απαιτήσεις τους τον 4ο αιώνα π.Χ. (όπως πιστεύουν οι μελετητές που υποστηρίζουν πως η δημοτικότητα του μαντείου είχε πέσει τούτη την εποχή).¹⁶ Επίσης, σε κάποιους απένειμαν την τιμή να μην πληρώνουν καθόλου.

Ο βασιλιάς Κροίσος της Λυδίας, στη Μικρά Ασία, ήταν ένας από αυτούς, όπως, σε κατοπινούς χρόνους, και οι Ασκληπιαστές (οι πιστοί του θεραπευτή θεού Ασκληπιού) από την Κω.¹⁷

Όλα τούτα θα απαιτούσαν χρόνο, και οι μαντευόμενοι θα ήταν αναγκασμένοι να περιμένουν για μακρά διαστήματα (οι σωζόμενες επιγραφές αναφέρουν το *χρησιμογραφείον* στο βορινό ανάλημμα, το «Ισχύεγαν», του άνδρου του ναού, ως «χώρο αναμονής» τους στη σκιά, κάτι σαν «σκέπαστρο»). Όταν ωστόσο ερχόταν η σειρά του, ο μαντευόμενος έμπαινε στον ναό (σε καμία γυναίκα πλην της Πυθίας δεν επιτρέπεται να εισέρχεται στον σηκό) κι έπρεπε να τελέσει κι άλλη θυσία στην εστία μέσα. Εάν δεν ήταν από τους Δελφούς, έπρεπε να τον συνοδεύει ένας δέλφειος πρόξενος, ο «ντόπιος εκπρόσωπος». ¹⁸ Το σφάγιο, συχνά ένα ζώο (το οποίο ο μαντευόμενος το πλήρωνε επίσης), καγόταν, ένα μέρος προσφερόταν στους θεούς, ένα μέρος δινόταν στους Δελφείς, κι ένα μέρος ήταν «για το μαχαίρι» (που πιθανότατα σήμαινε ότι δινόταν ως φιλοδώρημα σε εκείνον που έκανε τη θυσία). ¹⁹ Μόλις τελείωνε κι αυτό, ο μαντευόμενος πήγαινε εκεί όπου περιίμενε η Πυθία, οι δε ιερείς του ναού τον προέτρεπαν να «κάνει αγνές σκέψεις και να λέει ευοίωνα λόγια», και τέλος ξεκινούσε η χρησιμοδοσία. ²⁰

Σε αυτό το σημείο οι πηγές αποκλίνουν ακόμα πιο πολύ. Η πρώτη δυσκολία προκύπτει σχετικά με τη διαρρύθμιση του εσώτατου του ναού. Η Πυθία λεγόταν ότι προφήτευε από το άδυτον, έναν χωριστό άβατο χώρο εντός του ναού. Πολλές διαφορετικές πηγές μάς λένε ότι το άδυτον ήταν στενόχωρο και μέσα είχε τον ομφαλό (την πέτρα που συμβόλιζε το κέντρο της γης), δύο αγάλματα του Απόλλωνα (ένα ξύλινο κι ένα χρυσό), την κιθάρα και τα ιερά όπλα του Απόλλωνα, τον τάφο του Διόνυσου (αν και τούτος μπορεί επίσης να ήταν ο ομφαλός), καθώς και την Πυθία καθισμένη στον τρίποδα δίπλα σε μια δάφνη. ²¹ Ωστόσο, οι μελετητές ερίζουν σφόδρα σχετικά με το μέρος και τον τρόπο με τον οποίο ήταν τοποθετημένο αυτό το άδυτο, με κάποιους να υποστηρίζουν πως ήταν ένας κοίλος χώρος στο δάπεδο, στο πίσω μέρος του σηκού, με άλλους να διατείνονται πως ήταν αποκλειστικά υπόγειο, και με άλλους, πάλι, να ισχυρίζονται πως ήταν απλώς ένα μέρος του σηκού. ²² Οι αρχικές ανασκαφικές εργασίες στον ναό, κατά τη μεγάλη ανασκαφή, δεν έφεραν στο φως καμία φανερή αρχαιολογική μαρτυρία για έναν τέτοιο κοίλο χώρο, αν και το τελευταίο σχέδιο του ναού, του 4ου αιώνα π.Χ., δείχνει τώρα ένα τετράγωνο περιτοιχισμένο δωμάτιο μέσα στον σηκό, που μπορεί να ήταν, ή να μην ήταν, το άδυτον. ²³

Πού στεκόταν ο μαντευόμενος; Το θέμα δυσκολεύει ακόμα πιο πολύ. Η περίφημη εικόνα σε κύλικα της Πυθίας πάνω στον τρίποδά της απέναντι από έναν μαντευόμενο έχει παραδοσιακά ερμηνευθεί ως απόδειξη ότι ο μαντευόμενος βρισκόταν μέσα στο δωμάτιο, αντικριστά στην Πυθία, και της έκανε απευθείας την ερώτησή του, ακούγοντας, έτσι, απευθείας και την απόκρισή της.²⁴ Ωστόσο, ο Ηρόδοτος και ο Πλούταρχος επίσης μαρτυρούν ότι υπήρχε ένα άλλο δωμάτιο μέσα στον σηκό, όπου στέκονταν οι μαντευόμενοι κατά τη χρησιμοδοσία. Η θέση αυτού του δωματίου, το οποίο ο Ηρόδοτος το ονομάζει *μέγαρον* (7.140) και ο Πλούταρχος *οίκον* (*Ηθικά* 437C), δεν έχει προσδιοριστεί αρχαιολογικά.

Ποιος άλλος ήταν παρών; Για άλλη μία φορά, οι πηγές μάς δίνουν ασαφείς απαντήσεις. Γνωρίζουμε πως ήταν οι ιερείς του ναού του Απόλλωνα, που είχαν τελήσει τη δοκιμασία με τη γίδα και τη θυσιά.²⁵ Εντούτοις, οι πηγές αναφέρουν και ιερείς αποκαλούμενους *προφήτες*, και, κατοπινές πηγές, τους *οσίους* ιερείς, καθώς και μια ομάδα γυναικών που κρατούσαν αναμμένη τη φλόγα, με ξύλο δάφνης μόνο, στην ιερή εστία μέσα στον ναό.²⁶ Αυτό που εν μέρει μας εμποδίζει να κατανοήσουμε τους ρόλους όλων αυτών είναι πως οι όροι μπορεί να επικαλύπτονται (π.χ., η ονομασία «προφήτης» χρησιμοποιείται στη γραμματεία, μα δεν είναι καταγεγραμμένη ως τίτλος στις δελφικές επιγραφές) και πως οι αριθμοί και οι ομάδες των παρισταμένων άλλαζαν συν το χρόνω.²⁷ Εάν, όπως λέει ο Πλούταρχος, οι μαντευόμενοι έμεναν σε χωριστό δωμάτιο, τότε πιο πιθανό είναι η ερώτησή τους να δινόταν προφορικά ή γραπτά σε έναν από τους ιερείς του Απόλλωνα, που, σε μεταγενέστερους χρόνους, και πιθανώς μαζί με τους οσίους, συνόδευαν την Πυθία στο άδυτον και της έθεταν το ερώτημα. Κατέγραφαν άραγε την απόκρισή της, την ερμήνευαν, την έκαναν έμμετρη, τη συνέτασσαν; Καμία από τις αρχαίες πηγές δε μας δίνει μια σαφή απάντηση, αν και μοιάζει πιθανό ο μαντευόμενος, τουλάχιστον εν μέρει, όχι απλώς να άκουγε την απόκριση της Πυθίας κι ας καθόταν σε χωριστό δωμάτιο, αλλά, επίσης, να έπαιρνε από τους ιερείς είτε μια προφορική είτε μια γραπτή μορφή της απόκρισης.²⁸ Αλλά το ποιος ήταν ο ρόλος των ιερέων στη διαμόρφωση αυτής της απόκρισης εξαρτάται από το είδος της απόκρισης που πιστεύουμε πως έδινε η Πυθία, στοιχείο που, με τη σειρά του, εξαρτάται από το πώς εννοούμε τη «θεόπνευστη» έκστασή της.

Κανένα ζήτημα δεν έχει συζητηθεί τόσο όσο ο τρόπος με τον οποίο η Πυθία δεχόταν το «πνεύμα» ώστε να δώσει την απάντησή της. Κατ' αρ-

χάς, οι αρχαίες πηγές: πριν από τον 4ο αιώνα π.Χ., δεν υπάρχει πηγή που να πραγματεύεται το πώς «εμπνεόταν» η Πυθία, μα όλες λένε ότι καθόταν στον τρίποδά της, από όπου έβγαζε βοές (π.χ., Ευριπίδης, *Ιων* 91). Από τον 4ο αιώνα π.Χ., κάποιες πηγές αναφέρουν πως έσειε ένα κλαδί δάφνης, αλλά αυτό γινόταν μάλλον ως χειρονομία εξαγνισμού παρά έμπνευσης.²⁹ Πρέπει να περιμένουμε μέχρι τον Διόδωρο Σικελιώτη, τον 1ο αιώνα π.Χ., για την πρώτη αναφορά ενός «χάσματος» κάτω από την Πυθία.³⁰ Κάποιοι μεταγενέστεροι συγγραφείς συμφωνούν με αυτό, όμως άλλοι το περιγράφουν ως χώρο όπου η ίδια κατέβαινε κι από όπου προφήτευε.³¹ Στην αφήγηση του Διόδωρου, τούτο το χάσμα και η έντονη αναθυμίαση που έβγαινε από μέσα οδήγησαν στην αρχική ανακάλυψη και εγκαθίδρυση ενός μαντείου στους Δελφούς. Ο Διόδωρος μιλά για το πώς ένας γιδοβοσκός πρόσεξε ότι οι γίδες του, πλησιάζοντας σε ένα χάσμα στη βουνοπλαγιά, πηδούσαν περιέργα κι έβγαζαν άλλον ήχο από ό,τι πρωτύτερα. Ο γιδοβοσκός, όταν πλησίασε, έκανε κι αυτός τα ίδια, και ξεκίνησε να προλέγει τα μελλούμενα. Μαθεύτηκαν τα νέα για το συγκεκριμένο χάσμα και πολλοί άρχισαν να πηδούν μέσα: έτσι, «για να μην κινδυνεύει κανένας, φάνηκε καλό στους ντόπιους να ορίσουν προφήτισσα για όλους μια γυναίκα και μέσω αυτής να δίδονται οι χρησμοί. Γι' αυτή μάλιστα έφτιαξαν μια μηχανή [τον τρίποδα], πάνω στην οποία ανέβαινε, ώστε να μπαίνει μ' ασφάλεια ο θεός μέσα της, και να δίνει έτσι χρησμούς σ' όσους ήθελαν».³²

Ο Πλούταρχος, τον 1ο αιώνα μ.Χ., αναφέρει το *πνεύμα* (μια λέξη με πολλές έννοιες: «αέρας», «πνοή», «έμπνευση»), και πως, λόγω του πνεύματος, ένα «ευωδιασμένο φύσημα» γέμιζε περιστασιακά τον οικο-ωστόσο, δεν περιγράφει την ακριβή του φύση. Αυτό που εξιστορεί είναι μια μακρά συζήτηση μεταξύ των φίλων του σχετικά με τον λόγο για τον οποίο το μαντείο ήταν λιγότερο ακμαίο εκείνη την εποχή από ό,τι στο παρελθόν. Στα επιχειρήματα περιλαμβάνεται η ελάττωση του πνεύματος, η ηθική έκπτωση των ανθρώπων, που είχε ως αποτέλεσμα την εγκατάλειψή τους από την πλευρά των θεών, η μείωση του πληθυσμού της Ελλάδας, καθώς και η εγκατάλειψη των μαντείων από τους *δαίμονες*, τους ενδιάμεσους μεταξύ θεών και ανθρώπων, οι οποίοι ήταν αυτοί που ήλεγχαν τη μαντική διαδικασία, και οι οποίοι ίσως είχαν αρχίσει να εκλείπουν. Όμως ο Πλούταρχος επίσης επιμένει πως ουδέποτε η Πυθία ήταν σε αλλόφρονα κατάσταση. Απεναντίας, λέει πως, μετά τη χρησιμοδοσία, η Πυθία «νιώθει γαλήνια και ήσυχη». Για την ακρίβεια, η μόνη φορά που λέγεται πως η Πυθία έβγαλε «άναρθρες και φο-

βερές κραυγές» ήταν σε μια περίπτωση που ολόκληρη η χρησιμοδοσία έγινε διά της βίας (μούσκεψαν τη γίδα με κρύο νερό για να είναι σίγουροι πως θα ριγούσε, και θα έδειχνε, έτσι, πως η μέρα ήταν «αίσια» και μπορούσε να δοθεί χρησμός). Το αποτέλεσμα ήταν η Πυθία να βγάλει παράξενη φωνή. «Ήταν καταφανές από την τραχύτητα της φωνής της πως δεν συνερχόταν, πλημμυρισμένη, σαν πλοίο που το σπρώχνει ο άνεμος, από πνοή άλαλη και βλαβερή», που υποδηλώνει πως, υπό κανονικές συνθήκες, η Πυθία αποκρινόταν με φυσιολογική φωνή και τρόπο.³³

Ο Στράβων, ένας γεωγράφος του αρχαίου κόσμου που συνέγραψε τον 1ο αιώνα μ.Χ., περιγράφει την Πυθία καθισμένη στον τρίποδα, να δέχεται το πνεύμα και να δίνει χρησμούς τόσο πεζούς, όσο και έμμετρους. Ένας άλλος συγγραφέας, ο Λουκανός, πάλι τον 1ο αιώνα μ.Χ., δίνει μια πολύ διαφορετική εντύπωση για την Πυθία. Με την εισπνοή της αναθυμιάσης, το κορμί της κυριεύεται από τον θεό, κάνοντάς τη να μαίνεται. Στα γραπτά του Πανσανία, ενός Έλληνα περιηγητή του 2ου αιώνα μ.Χ., η Πυθία επίσης πίνει νερό από την Κασσοτίδα πηγή (που ρέει κάτω από το τέμενος των Δελφών) για να εμπνευστεί. Στα γραπτά του Λουκιανού, ενός συγγραφέα και ρήτορα του 2ου αιώνα μ.Χ., η Πυθία μασά δαφνόφυλλα για να λάβει την έμπνευση, και δεν πίνει από την Κασσοτίδα, αλλά από την Κασταλία κρήνη. Στους χριστιανούς συγγραφείς, για παράδειγμα στον Ιωάννη τον Χρυσόστομο, η περιγραφή πάλι επικεντρώνεται στα αποτελέσματα του πνεύματος: την «τρέλα» της Πυθίας την προκαλεί ένα «κακοποιό» πνεύμα που ανέρχεται από κάτω της και εισέρχεται εντός της μέσα από τα γεννητικά της όργανα, καθώς αυτή είναι καθισμένη πάνω στον τρίποδα.³⁴

Έτσι, η πιο γνωστή σύγχρονη εικόνα μιας Πυθίας που εμπνέεται ή «τρελαίνεται» από την αναθυμιάση από ένα χάσμα που βρίσκεται κάτω από τον τρίποδα, εισπνέοντάς την ή κυριευόμενη από αυτήν, και, ως αποτέλεσμα αυτού, μας δίνει έκφρονες κι άλογες αποκρίσεις (που πρέπει κατόπιν να τις ερμηνεύσουν οι ιερείς γύρω της), είναι σύνθετη, από υστερορωμαϊκές, κυρίως, κι από πολλές αντιειδωλολατρικές πηγές. Οι μελετητές έχουν προ πολλού επισημάνει πως ιδιαίτερα η ρωμαϊκή υπόθεση για την τρέλα της Πυθίας, και η αναζήτηση μιας εξήγησης γι' αυτήν (μέσω του χάσματος και της αναθυμιάσής του), μπορεί να προέκυψε από παρερμηνεία της περιγραφής που δίνει ο Πλάτων για τη «θεοπνευστία» της, ως *μανία* (στα ελληνικά η λέξη *μαντική* ετυμολογείται από τη *μανία*), η οποία στα λατινικά έγινε *insania* (παραφροσύνη). Για το ρωμαϊ-

κό κοινό, συνηθισμένο σε μια μαντική που λάμβανε χώρα με μια σειρά από διδαγμένες, πιο επιστημονικές «τέχνες» (π.χ., τη σπλαχνουσκοπία), το να αντιλαμβάνεται τη μανία της, την τρέλα της, ως αποτέλεσμα μέθης από την αναθυμίαση που προέρχεται από ένα υπόγειο χάσμα καθιστούσε τη δελφική χρησιμοδοσία «καταληπτή και ικανοποιητική».³⁵

Πάντως, κι αν γίνεται η εικόνα της μαινόμενης Πυθίας αντιληπτή ως συνέπεια πολιτισμικής παρερμηνείας που κατόπιν τελειοποιήθηκε, και παρά το γεγονός πως καμία πηγή δεν την αναφέρει πριν από τον 1ο αιώνα π.Χ, τούτη η εικόνα της Πυθίας που εισπνέει την αναθυμίαση από το χάσμα κάτω από τον τρίποδά της ήταν ανέκαθεν ο κυρίαρχος τρόπος με τον οποίο γινόταν κατανοητή η λειτουργία του Μαντείου των Δελφών. Σε τέτοιο βαθμό μάλιστα, ώστε η ανακάλυψη του μηχανισμού αυτής της αναθυμίαςσης αρχικά θεωρούνταν η λυδία λίθος που θα αποδείκνυε την επιτυχία της αρχαιολογικής έρευνας στους Δελφούς. Οι πρώτοι ανασκαφείς απογοητεύτηκαν βαθιά που δε βρήκαν ένα χάσμα κάτω από τον ναό· ένωσαν σχεδόν ξεγελασμένοι από την «παραπλάνηση» των γραμματειακών πηγών.³⁶ Διακυβεύονταν πολλά, γιατί, την εποχή της ανασκαφής στους Δελφούς, τη δεκαετία του 1890, το ενδιαφέρον για το μαντείο, αλλά και την παραψυχολογία εν γένει, ήταν στο ζενίθ του. Το 1891 η μουρλέσκ όπερα *Apollo, or, The Oracle at Delphi* (*Απόλλων, ή Το μαντείο των Δελφών*), ανέβηκε με μεγάλη επιτυχία στο «Μπρόντγουεϊ». Την ίδια χρονιά, ο John Collier ζωγράφισε τον περίφημο πίνακά του *Ιέρεια των Δελφών*, όπου μια αισθησιακή ιέρεια εισπνέει αναθυμιάσεις από τον τρίποδά της πάνω από ένα χάσμα, ιδρύθηκε δε η Society of Psychical Research από ακαδημαϊκούς του Κέμπριτζ και εξέδωσε τον πρώτο της τόμο σχετικά με το μαντείο στους Δελφούς. Ωστόσο, έπειτα από τις απογοητευτικές έρευνες, υπήρχε η αίσθηση πως οι αρχαίες πηγές ψεύδονταν. Ο μελετητής A.P. Orpé το 1904, στο *Journal of Hellenic Studies*, υποστήριξε πως όλη η χρησιμοδοσία στους Δελφούς ήταν μια φάρσα, μια απάτη στημένη από τους ιερείς του Απόλλωνα, που, έτσι, ξεγελούσαν τον αρχαίο κόσμο.³⁷ Άλλοι αναζήτησαν διαφορετικές εξηγήσεις για την τρέλα της Πυθίας: εστίασαν την προσοχή τους στα φύλλα δάφνης, αφήνοντας να εννοηθεί πως αυτή ερχόταν σε έκσταση μασώντας τα. Μέχρι που ένας Γερμανός μελετητής, ο καθηγητής Oesterreich, έφαγε δαφνόφυλλα για να ελέγξει τη θεωρία, και παρατήρησε, με απογοήτευση, πως δεν ένωσε τίποτε διαφορετικό.³⁸ Άλλοι πίστευαν πως η απάντηση δε βρισκόταν σε κάποιο είδος ναρκωτικού, αλλά στην ψυχολογία. Τη δεκαετία του 1950,

οι Herbert Parke και Donald Wormell υποστήριξαν πως η Πυθία, μες στην έξαψη έπειτα από τόση προετοιμασία την ημέρα της χρησιμοδοσίας, και μετά από τόσα χρόνια που υπηρετούσε στον ναό ως μια από τις γυναίκες που φύλαγαν την ιερή φλόγα, θα βρισκόταν σε μια συναισθηματικά έντονη σχέση με τον θεό και, κατά συνέπεια, εύκολα θα μπορούσε να πέσει θύμα αυθυποβολής.³⁹ Πιο πρόσφατα, μελετητές έχουν χρησιμοποιήσει μια σειρά από ανθρωπολογικές προσεγγίσεις για να κατανοήσουν την πίστη στην πνευματοληψία, και τις εφάρμοσαν και στον τρόπο με τον οποίο μπορεί να ενεργούσε η Πυθία.⁴⁰

Η ιδέα του χάσματος, ωστόσο, ήταν δύσκολο να ξεχαστεί. Ο αιδεσιμότητος Τ. Dempsey, στις αρχές του 20ού αιώνα, υποστήριξε πως ίσως, όπως ο Πλούταρχος είχε προτείνει ότι στις μέρες του το μαντείο δεν ήταν τόσο δραστήριο εξαιτίας του λιγότερου πνεύματος, το χάσμα στους σύγχρονους καιρούς να είχε ολότελα κλείσει.⁴¹ Άλλοι αναζητήσαν ακόμα πιο εφευρετικές απαντήσεις για το πώς δημιουργούνταν η αναθυμίαση δίχως χάσμα, συμπεριλαμβανομένης μίας όπου η ίδια η Πυθία κατέβαινε σε μια κάμαρη κάτω από τον τρίποδά της για να ανάψει μια φωτιά (πιθανώς καίγοντας κάνναβη), τον καπνό της οποίας κατόπιν τον εισέπνεε σαν να ήταν αναθυμίαση από τον θεό.⁴² Τούτη η εξήγηση, μαζί με την ανάλυση μιας πλάκας γεμάτης μυστηριώδεις τρύπες κι αυλακιές, που πιστευόταν πως ήταν αυτή όπου πάνω της ήταν τοποθετημένοι ο τρίποδας κι ο ομφαλός, και μέσα από την οποία έβγαινε η αναθυμίαση (αυτός ο πελεκητός λίθος υπάρχει ακόμη στους Δελφούς, αλλά τώρα γνωρίζουμε πως είναι μια πέτρα που αργότερα την επαναχάραξαν για να τη χρησιμοποιήσουν ως ελαιοπιεστήριο), εδραίωσαν την αίσθηση πως οι αρχαίοι «έχαφταν» μια απάτη στους Δελφούς για περισσότερα από χίλια χρόνια.⁴³

Πιο πρόσφατα, επανήλθε η συζήτηση σχετικά με την παρουσία στους Δελφούς μιας αναθυμιάσης που ενέπνεε, λόγω μιας επανεξέτασης της γεωλογίας του τόπου.⁴⁴ Η ανάλυση από τον γεωλόγο Jelle de Boer και τον αρχαιολόγο John Hale, τις δεκαετίες του 1980 και του 1990, οδήγησαν, μες στην πρώτη δεκαετία του 21ου αιώνα, στη δημοσίευση των στοιχείων τους για την ύπαρξη δύο κύριων τεκτονικών ρηγμάτων που διασταυρώνονται στους Δελφούς (το ένα με κατεύθυνση από ανατολάς προς δυσμάς, και το άλλο από βορρά προς νότο) ακριβώς κάτω από τον ναό του Απόλλωνα. Ταυτόχρονα, υποστήριξαν πως το βραχώδες υπόστρωμα κάτω από τον ναό είχε ρωγμές, πράγμα που θα επέτρεπε σε μικρές ποσότητες αερίου να αναδίδονται μέσα από τον βρά-

χο, παρά την απουσία χάσματος. Αυτό το αέριο προερχόταν από τον ασφαλτούχο (γεμάτο υδρογονάνθρακες) ασβεστόλιθο που υπάρχει στην περιοχή και τον οποίο ενδεχόμενες μετατοπίσεις στις ενεργές ρωγμές αποκάτω θα τον διήγειραν για να το απελευθερώσει. Ελέγχοντας και τον τραβερίνη (που κι ο ίδιος απαντά μόνο σε ενεργά τεκτονικά ρήγματα) και το νερό κάτω από τον ναό των Δελφών, βρήκαν αιθάνιο, μεθάνιο και αιθυλένιο, το οποίο, στη δεκαετία του 1920, χρησιμοποιήθηκε ως αναισθητικό χάρη στην ιδιότητά του να προκαλεί μια ευχάριστη αίσθηση εξαύλωσης και μια κατάσταση καταληψίας.⁴⁵ Οι αρχαίοι μπορεί εντέλει να μην ψεύδονταν.

Αυτή η έρευνα προκάλεσε μεγάλη έξαψη στο κοινό και τους ακαδημαϊκούς κύκλους, αλλά, στην πραγματικότητα, καίτοι συναρπαστική, δεν έλυσε στ' αλήθεια το πρόβλημα. Ακόμα κι αν μεθυστικά αέρια εκλύονταν στον ναό των Δελφών, και αυτά τα συγκεκριμένα αέρια πράγματι «ενέπνεαν» την Πυθία (κι αν μην υποδεικνύει καμία από τις πηγές, πριν από τον 1ο αιώνα π.Χ., αυτή ως τη μέθοδο της θεοπνευστίας της), πώς άραγε οι αποκρίσεις της, ακόμα κι αν τις έστρωναν και τις έπλαθαν οι ιερείς του Απόλλωνα, παρέμεναν πρόσφορες, χρήσιμες, αρκετά ορθές, ώστε το μαντείο να εξακολουθήσει να είναι ένας έγκυρος θεσμός για περισσότερα από χίλια χρόνια; Ή, όπως το διατύπωσε ο Simon Price, ένας μελετητής που έχει τη φήμη πως φτάνει καίρια ως την καρδιά ενός προβλήματος: «Γιατί οι λογικοί, μυαλωμένοι Έλληνες ήθελαν να ακούν τα παραληρήματα μιας γριάς ψηλά στους λόφους της κεντρικής Ελλάδας;»⁴⁶ Για να το κατανοήσουμε αυτό, πρέπει να εντάξουμε τη διαδικασία της δελφικής χρησιμοδοσίας στο ευρύτερο θρησκευτικό της πλαίσιο, και να σκεφτούμε πιο προσεκτικά τον τρόπο με τον οποίο γινόταν αντιληπτό το μαντείο.

Τα μαντεία ήταν ένα ουσιώδες κι αξιουσέβαστο κομμάτι του ελληνικού κόσμου. Υπήρχαν δε όπου κι αν γύρναγες το βλέμμα σου. Οι μελέτες έχουν δείξει πόσο πολυάριθμα ήταν, και πόσο ποικίλα, από τις Πυθίες στους Δελφούς, μέχρι τους χρησμούς με το θρόισμα των φύλλων της δρυός στη Δωδώνη, κι ως το νεκρομαντείο της Ηράκλειας της Ποντικής στη Μαύρη Θάλασσα (Χάρτης 1).⁴⁷ Μερικές φορές ο ίδιος θεός μπορούσε να έχει πολύ αλλιώς διαφορετικές χρησιμοδοσίες στα διάφορα ιερά του: έτσι, ενώ ο Πύθιος Απόλλων (όπως λατρευόταν στους Δελφούς) είχε την Πυθία, στο ιερό του Πυθαίου Απόλλωνος στο Άργος, η ιερείά του μετείχε σε νυχτερινές θυσίες κι έπινε το αίμα των θυσιασμάτων, ως μέρος της προφητικής θεοπνευστίας της.⁴⁸ Αλλά τούτη

η μορφή μαντικής (το να θέτεις σε έναν θεό ένα ερώτημα με τη βοήθεια ενός διάμεσου με ιερατικό αξίωμα) επίσης ήταν απλώς μία από τις διαθέσιμες μορφές μαντικής στην αρχαία Ελλάδα. Μια άλλη ήταν η ερμηνεία των σημείων σε συγκεκριμένα συμβάντα και φαινόμενα στη φύση, των οιωनों, σε σχέση με ένα συγκεκριμένο ερώτημα. Σχεδόν οτιδήποτε, μπορούσε να ερμηνευτεί: το πέταγμα των πουλιών (καίτοι όχι η κίνηση των ψαριών), συνδυασμοί λέξεων, φταρνίσματα, σπλάχνα, φωτιά, κηπευτικά, ρυτιδώσεις στο νερό, καθρεφτίσματα, δέντρα, ατμοσφαιρικά φαινόμενα, αστέρια, καθώς και οι λογής λογής «κλήροι», όπως ζάρια και κουκιά. Επιπλέον, υπήρχε ένα πλήθος από περιπλανώμενους χρησμολόγους ή μάντεις, από τους οποίους μπορούσε να ζητηθεί ένας χρησμός στον δρόμο, σε όλες τις μεγάλες ελληνικές πόλεις, και οι οποίοι έδιναν τους χρησμούς με διάφορους τρόπους, από την ανάγνωση κατάλληλων χρησμών από χρησμολόγια, μέχρι την επικοινωνία με πνεύματα νεκρών.⁴⁹

Η εξήγηση, εδώ, είναι πως ο ελληνικός κόσμος ήταν γεμάτος από μια «συνεχή βοή» θεϊκής επικοινωνίας.⁵⁰ Ήταν ένα σύστημα που το χρησιμοποιούσαν όλες οι βαθμίδες της ελληνικής κοινωνίας, κι επίσης ένα σύστημα όπου ο καθείς είχε τη δική του «προτιμώμενη» μορφή επικοινωνίας, η οποία μπορούσε να αλλάξει ανάλογα με το είδος και τη σπουδαιότητα του ερωτήματος. Ο Αθηναίος στρατηγός Νικίας, τον 5ο αιώνα π.Χ., είχε τον δικό του προσωπικό μάντη, όπως και πολλοί άλλοι στρατιωτικοί ηγέτες. Ωστόσο τον 6ο αιώνα π.Χ. ο Πεισίστρατος, ο Αθηναίος τύραννος, δε συμβουλευτήκε ποτέ τους Δελφούς, αλλά του άρεσε να χρησιμοποιεί χρησμολόγους. Τον 4ο αιώνα π.Χ. ο Μέγας Αλέξανδρος ήθελε οι μάντεις του να κατάγονται από τη Μικρά Ασία. Τέτοιοι μάντεις μπορούσαν να χαίρουν τεράστιας εκτίμησης. Ο Λάμπων ήταν ένας μάντης του 5ου αιώνα π.Χ., αλλά επίσης ήταν φίλος του Ξακουστού στρατηγού και πολιτικού Περικλή, και υπεύθυνος για την ίδρυση των Θουρίων στην Κάτω Ιταλία. Ο κύριος μάντης του Νικία, ο Σπιλβίδης, ήταν επίσης ένας από τους κορυφαίους στρατιωτικούς του.

Η σπουδαιότητα της μαντικής δε σημαίνει, ωστόσο, πως το σύστημα των μαντείων και των χρησμών δε γινόταν ποτέ αντικείμενο χλεύης στον ελληνικό πολιτισμό. Η προσφυγή στους χρησμούς σατιρίστηκε στην ελληνική κωμωδία: στους *Ιππής* και τους *Όρνιθες* του Αριστοφάνη, για παράδειγμα, οι εξ επαγγέλματος μάντεις διακωμωδούνται. Η ισχύς της επαφής τους με το θείο μπορούσε επίσης να αμφισβητηθεί. Ο Ευριπίδης, σε ένα απόσπασμα ενός, κατά τα άλλα χαμένου, έργου

(Απ. 973N), έγραφε: «ο καλύτερος μάντης είναι εκείνος που μάντευε σωστά». Κάποιες φορές, ακόμη και η χρησιμότητά τους μπορούσε επίσης να αμφισβητηθεί. Ο Ξενοφών, τον 4ο αιώνα π.Χ., υποστήριξε πως η μαντική γινόταν χρήσιμη μόνον όταν έπαυε η ανθρώπινη ικανότητα.⁵¹ Θα δούμε στα επόμενα κεφάλαια περιπτώσεις που ακόμα και το μαντείο του Απόλλωνα στους Δελφούς λεγόταν ότι δωροδοκήθηκε και μερολήπτησε, ή αντιμετώπιστηκε με επιφύλαξη μέχρι κι από τους πιο πιστούς μαντευόμενους. Πάντως, όλα αυτά τα παραδείγματα συνιστούν παρέκκλιση από το φυσιολογικό, μια παρέκκλιση που, μακροπρόθεσμα, κλόνησε την πίστη στο σύστημα εν συνόλω, ένα σύστημα που εξακολουθούσε να παρουσιάζει τη μαντική ως χρήσιμη κι αληθινή επαφή με τους θεούς.

Δυσκολευόμαστε σήμερα να κατανοήσουμε αυτό τον τρόπο σκέψης. Τη δεκαετία του 1930, ο ανθρωπολόγος sir Edward Evans-Pritchard προσπάθησε να κατανοήσει την αποδοχή των χρησμών από τους Έλληνες, παρατηρώντας την κοινότητα των Αζάντε στην κεντρική Αφρική, που χρησιμοποιούσαν μια μορφή μαντικής όπου δινόταν δηλητήριο σε μια κότα, ώστε να επιλύουν τις διαφορές και να παίρνουν δύσκολες αποφάσεις, και για την κοινότητα αλλά και προσωπικές. Η έρευνά του έδειξε πως, μέσα στο πλαίσιο μιας συγκεκριμένης κουλτούρας και ζωής, όπου οι πάντες συμφωνούσαν πως η μαντική με τη δηλητηρίαση μιας κότας ήταν ορθός και σεβαστός τρόπος επιλογής μιας λύσης, τούτη ήταν μια εξίσου καλή μέθοδος με οποιαδήποτε άλλη για να λειτουργήσει η κοινότητα.⁵² Αλλά τι μας λέει αυτό σε σχέση με την Πυθία; Από τη μια, πρέπει να φανταστούμε τον εαυτό μας σε μια κοινωνία όπου η μαντική επαφή με το θείο ήταν μια γενικά αποδεκτή πολιτισμική δραστηριότητα σέ έναν κόσμο όπου πιστευόταν πως τον διαφέντευαν οι θεοί. Τούτοι οι θεοί μπορεί να τάσσονταν υπέρ σου ή εναντίον σου· έτσι, ήταν λογικό να καταβάλλεις κάθε δυνατή προσπάθεια όχι απλώς να τους εξευμενίσεις με προσφορές, αλλά και να χρησιμοποιείς διάφορες μεθόδους μαντικής για να ανακαλύψεις τι σου επιφυλάσσουν. Ταυτόχρονα, η πλήθυνση των παραδόσεων για την ισχύ και τη σπουδαιότητα ενός μαντείου όπως αυτού των Δελφών, μαζί με το παρατεταμένο τελετουργικό πριν από τη χρησιμοδοσία, εξασφάλιζαν την πίστη στη διαδικασία και στην έκβασή της. Τούτο δε σημαίνει πως οι άνθρωποι έπρεπε να *γνωρίζουν* ακριβώς πώς η Πυθία επικοινωνούσε με τον θεό: μέχρι κι ο ίδιος ο Πλούταρχος (όπως είδαμε παραπάνω), που ήταν ιερέας στους Δελφούς τον 1ο αιώνα μ.Χ., αρκού-

νταν να αφηγηθεί τη συζήτηση και την επιχειρηματολογία μεταξύ των φίλων του, ο καθείς από τους οποίους είχε τις δικές του ιδέες για το πώς συνέβαινε η θεοπνευστία και το γιατί ήταν λιγότερο συχνή στον καιρό τους. Ό,τι κι αν συνέβαινε, σημασία έχει η πίστη σε μια μέσο της Πυθίας επαφή ανάμεσα στον θεικό και τον ανθρώπινο κόσμο.

Ταυτόχρονα, πρέπει να λάβουμε υπόψη έναν αριθμό άλλων παραγόντων για να κατανοήσουμε πώς η Πυθία διατήρησε τη φήμη της για περισσότερα από χίλια χρόνια. Ο πρώτος είναι το είδος πληροφορίας που ζητιόταν από την Πυθία. Η ερώτηση προς την Πυθία τον 6ο αιώνα π.Χ. από τον βασιλιά Κροίσο της Λυδίας, στη Μικρά Ασία, συχνά θεωρείται, επειδή είναι τόσο γνωστή, ως αντιπροσωπευτική τού πώς οι μαντευόμενοι διατύπωναν τις ερωτήσεις τους στο μαντείο. Ωστόσο, ένα από τα πράγματα που κατά πάσα πιθανότητα δείχνει ο Ηρόδοτος, η κύρια πηγή μας σε σχέση με τούτη τη συνάντηση, είναι πως η επαφή του Κροίσου με τους Δελφούς φανερώνει πόσο λίγο καταλάβαινε αυτός ο «μη Έλλην» τον ελληνικό τρόπο σκέψης. Όπως θα δούμε παρακάτω, η ευθεία ερώτηση του Κροίσου σε μαντεία ανά τη Μεσόγειο ώστε να μάθει ποιο ήταν το «βέλτιστο» (το «Τι κάνω τούτη εδώ τη στιγμή;»), στην πραγματικότητα ήταν ένα είδος ερώτησης που σπάνια έκανε κάποιος σε ένα μαντείο. Όχι επειδή με αυτό τον τρόπο θα ελεγχόταν η γνώση για το παρόν, αλλά γιατί έτσι ζητιόταν τόσο άμεσα μια πληροφορία. Σπανίως, καταπώς φαίνεται, έκαναν οι μαντευόμενοι στο μαντείο άμεσες ερωτήσεις για το μέλλον (έτσι, η δεύτερη ερώτηση του Κροίσου, για το αν θα νικούσε στον πόλεμο ενάντια στον βασιλιά Κύρο της Περσίας και πάλι ήταν ασυνήθιστη).⁵³ Οι πιο πολλές ερωτήσεις που γίνονταν στο μαντείο μοιάζει να είχαν τη μορφή: «Θα ήταν καλύτερο ή πιο επωφελές για μένα να κάνω το χ ή το ψ;». Ή, «σε ποιον θεό να προσευχηθώ προτού κάνω το χ;»⁵⁴ Κοντολογίς, οι μαντευόμενοι εξέθεταν προβλήματα στην Πυθία με τη μορφή επιλογών, ή μάλλον αναζητούσαν καθοδήγηση για το πώς θα επιτύγχαναν τους στόχους τους, αντί να ρωτούν ευθέως τι θα συνέβαινε στο μέλλον.

Μια τέτοια διαδικασία, εστιασμένη πιο πολύ στην καθοδήγηση παρά στην αποκάλυψη, υπογραμμίζει το είδος των περιστάσεων όπου οι άνθρωποι επέλεξαν να συμβουλευτούν το μαντείο των Δελφών, και ιδιαίτερα περιπτώσεις όπου άτομα, ή μια κοινότητα, δυσκολεύονταν να ομοφωνήσουν για το πώς θα έπρεπε ενδεχομένως να ενεργήσουν. Αυτή λοιπόν η χρησιμότητα ενός μαντείου σε στιγμές αμφιταλάντευσης της κοινότητας είναι το στοιχείο εκείνο που, όπως θα ερευνήσουμε στα κα-

τοπινά κεφάλαια, έχει θεωρηθεί αποφασιστικός παράγοντας στην ανάδειξη των Δελφών σε έναν τόσο περιώνυμο και σημαντικό θεσμό στον ελληνικό κόσμο, στα τέλη του 8ου και κατά τον 7ο αιώνα π.Χ., την περίοδο η οποία, με τη δημιουργία της πόλης-κράτους, στάθηκε μάρτυρας των τεκτονικών δυνάμεων που δημιούργησαν το υπόστρωμα πάνω στο οποίο χτίστηκε ο Κλασικός κόσμος.

Το δεύτερο θέμα που πρέπει να εξετάσουμε είναι οι αποκρίσεις της Πυθίας. Οι μελετητές έχουν προ πολλού σχολιάσει ότι οι χρησμοί δίνονταν σε τέλειο δακτυλικό εξάμετρο, και οι γραμματειακές πηγές αναφέρουν πως αυτοί δίνονταν απευθείας από την Πυθία. Έχουν διατυπωθεί ισχυρές αμφιβολίες σχετικά με την ικανότητα της Πυθίας να αρθρώνει άμεσα τέτοιον ποιητικό λόγο, και οι μελετητές έχουν υποδείξει τους ιερείς ως εκείνους που έπλαθαν τις αποκρίσεις. Ταυτόχρονα, οι μελετητές έχουν επισημάνει τον ρόλο των Δελφών ως ενός αναπτυσσόμενου «κέντρου πληροφοριών», αφού ήταν ένα από τα λιγυστά μέρη της αρχαιότητας όπου άνθρωποι πήγαιναν εκεί τακτικά προερχόμενοι από παντού, φέροντας μαζί τους πληροφορίες για την πατρίδα τους. Ως εκ τούτου, η εικόνα που έχει δημιουργηθεί για τους ιερείς είναι πως εκείνοι βρίσκονταν σταθερά στο κέντρο αυτού του «κόμβου πληροφοριών» στους Δελφούς, επομένως μπορούσαν να δίνουν αποκρίσεις βασισμένες σε καλύτερες πληροφορίες, για το ποιες επιλογές ήταν οι βέλτιστες και το ποια έκβαση ήταν η πιο πιθανή (κι επίσης ήταν πιο ικανοί να δίνουν τούτες τις αποκρίσεις έμμετρα). Κλίνω προς την ακόλουθη εικόνα: αναμφίβολα οι Δελφοί ήταν κάτι σαν κέντρο πληροφοριών, ιδιαίτερα από τον 6ο έως τον 4ο αιώνα π.Χ. Βέβαια, μόνο υποθέσεις μπορούμε να κάνουμε σχετικά με την ανταλλαγή πληροφοριών που λάμβανε χώρα εκείνες τις εννέα ημέρες του χρόνου, όπου μαντευόμενοι έφταναν από όλη την Ελλάδα (για να μην πούμε για τις μέρες πριν και μετά, που έπρεπε να περιμένουν, ή για τα Πύθια, ή όταν κατασκεύαζαν τα μνημεία ή επισκέπτονταν το ιερό για να το δουν σε όλη του τη λαμπρότητα), και για την έκταση με την οποία αυτές οι πληροφορίες διοχετεύονταν στους χρησμούς. Πάντως, στην καλύτερη περίπτωση, αυτό μπορεί να εξηγήσει τη φήμη των Δελφών αφού την είχαν ήδη αποκτήσει. Όταν ο κόσμος άρχισε να συμβουλευέται το μαντείο, η ανταλλαγή των πληροφοριών σε εκείνο το μέρος δεν ήταν μεγαλύτερη από όσο αλλού.

Πιο ουσιώδης παράγοντας για την κατανόηση της φήμης της Πυθίας ήδη από την αρχή είναι ο διττός χαρακτήρας των αποκρίσεών της, εν

μέρει ως άμεσο αποτέλεσμα της φύσης των ερωτήσεων. Όπως είδαμε παραπάνω, οι ερωτήσεις, φυσιολογικά, ήταν της μορφής: «Θα ήταν καλύτερο ή πιο επωφελές για μένα να κάνω το χ ή το ψ;». Ή, «σε ποιον θεό να προσευχηθώ προτού κάνω το χ;» Έτσι, εάν η Πυθία αποκρινόταν «κάνε το χ», ή «είναι καλύτερο και πιο επωφελές να κάνεις το χ» και τούτο το χ αποδεικνυόταν καταστροφικό, οι άνθρωποι δε θα ήξευραν, παρ' όλα αυτά, πόσο κακή επιλογή θα ήταν συγκριτικά το ψ. Επίσης, εάν το μαντείο αποκρινόταν λέγοντάς σου να προσευχηθείς σε έναν συγκεκριμένο θεό, αυτό αποτελούσε απλώς προϋποτιθέμενη δράση για να εξασφαλιστεί μια πιθανότητα επιτυχίας, και δεν εγγυόταν το καλό αποτέλεσμα – προσευχόσουν σε έναν θεό γνωρίζοντας πως δεν υπήρχε καμία εγγύηση πως θα εισακουγόσουν. Ο συγκριτικός τύπος της ερώτησης και η ανισότητα στη σχέση μεταξύ ανθρώπων και θείου εξασφάλιζαν πως ήταν αδύνατο για το μαντείο να σφάλλει ξεκάθαρα στον χρησμό του.

Μερικές φορές αυτή η αμφιλογία μοιάζει να πήγαινε ένα βήμα παραπέρα, με τη μορφή μιας πιο πολύπλοκης απόκρισης, που, με τη σειρά της, απαιτούσε περαιτέρω ερμηνεία από τον μαντευόμενο. Για παράδειγμα, στην απρόσφορη ερώτησή του για το αν έπρεπε να διεξαγάγει πόλεμο, ο βασιλιάς Κροίσος έλαβε μια πολύ διαφορούμενη απόκριση: «Εάν ο Κροίσος διαβεί τον ποταμό Άλυ, θα αφανίσει ένα μεγάλο βασίλειο». Η απόκριση δεν ξεκαθαρίζει αν αυτό το βασίλειο θα ήταν του Κροίσου ή των εχθρών του. Ο Ηρόδοτος λέει πως ο Κροίσος θεώρησε ότι η Πυθία εννοούσε αυτό των εχθρών του, αλλά αποδείχθηκε ότι επρόκειτο για το δικό του (ο Κροίσος έχασε τη μάχη και το βασίλειό του). Για άλλη μία φορά το μαντείο, χάρη στην αμφιλογία του χρησμού του, δεν μπορούσε να κατηγορηθεί πως έσφαλε. Ο Κροίσος ήταν αυτός που παρερμήνευσε την απόκριση της Πυθίας.⁵⁵

Ο Πλούταρχος, τον 1ο αιώνα μ.Χ., σχολίασε αυτή την πασίγνωστη αμφιλογία στους χρησμούς του παρελθόντος, λέγοντας πως στις μέρες του οι αποκρίσεις έτειναν να είναι πιο ευθείες, αλλά πως παλαιότερα οι διαφορούμενες αποκρίσεις ήταν αναγκαίες επειδή προφύλασσαν την Πυθία από τους ισχυρούς που πήγαιναν να τη συμβουλευτούν: «[Ο Φοίβος], μη θέλοντας να κρύψει την αλήθεια, εκτρέποντας τη σημασία των λόγων του σαν να είναι ακτίνα, την έκανε να ανακλάται ποικιλοτρόπως πάνω στην ποιητική τέχνη και να διακλαδίζεται, αφαιρώντας της έτσι ό,τι το απωθητικό και σκληρό διέθετε».⁵⁶ Ο θεός Απόλλων δεν αποκαλούνταν τυχαία Λοξίας, «δифορούμενος».

Επιπλέον, είχε ζωτική σημασία πως μια αμφιλεγόμενη απόκριση απαιτούσε περαιτέρω συζήτηση και εξέταση από τον θεοπρόπο (τον απεσταλμένο δηλαδή για να πάρει τον χρησμό) και την πόλη του. Ό,τι συχνά ξεκινούσε ως ζήτημα για το οποίο η κοινότητα δεν μπορούσε να αποφασίσει, αφού ετίθετο ως ερώτημα στο μαντείο των Δελφών, επανερχόταν πολλές φορές στην κοινότητα για περαιτέρω εξέταση, αλλά τώρα με τις νέες πληροφορίες και ενδείξεις της απόκρισης του θεού, που, χάρη σε αυτές, έκλινε η πλάστιγγα προς τη λήψη μιας απόφασης. Όπως λέει η Sarah I. Johnston, η διευθύντρια του Κέντρου Μελέτης Θρησκειών του Πολιτειακού Πανεπιστημίου του Οχάιο, για τους μαντευόμενους, το να συμβουλευτούν το μαντείο των Δελφών «ήταν ενδυνάμωση της επενέργειάς τους και νέα ισχύς στα χέρια τους». ⁵⁷ Έτσι, η προσφυγή στην Πυθία δεν πρόσφερε πάντοτε μια γρήγορη απάντηση σε μια ευθεία ερώτηση, αλλά μάλλον έστρωνε τον δρόμο για μια διαδικασία σκέψης και εξέτασης που επέτρεπε στην κοινότητα να πάρει τη δική της απόφαση. ⁵⁸ Πράγματι, αυτή καθ' εαυτή η διαδικασία της επιλογής να συμβουλευτούν τους Δελφούς, να στείλουν θεοπρόπους για να κάνουν την ερώτηση, να περιμένουν πότε θα ερχόταν μια από τις σπάνιες ημέρες της χρησιμοδοσίας, και πιθανώς ούτε καν η πρώτη τέτοια ημέρα αν ήταν πάρα πολλοί όσοι περίμεναν χρησμό, κι έπειτα να επιστρέψουν με μια απόκριση που γινόταν αντικείμενο περαιτέρω συζήτησης, όλα τούτα σήμαιναν πως η επιλογή να συμβουλευτούν τους Δελφούς επιβράδυνε σημαντικά τη λήψη της απόφασης κι έδινε στην κοινότητα πολύ περισσότερο χρόνο για να το συλλογιστεί.

Όλα αυτά σημαίνουν ότι πρέπει να κατανοήσουμε την Πυθία στους Δελφούς όχι ως «μάντισσα», αλλά μάλλον ως έναν «μηχανισμό συναγωγής συμπερασμάτων» που βοηθούσε τους ανθρώπους, τις κοινότητες και τις πόλεις της αρχαίας Ελλάδας. Ή, όπως είπε ο Ηρόκλειτος, και το παραθέσαμε στην αρχή αυτού του κεφαλαίου, «το μαντείο μήτε μιλάει μήτε κρύβει, μονάχα δίνει σημάδια». Όπως μου επισήμανε κάποτε ένας επιχειρηματίας, οι Δελφοί ήταν ένα είδος αρχαίου «συμβούλου επιχειρήσεων». Ήταν ένας συμβουλάτορας, καίτοι με πολύ μεγάλη εξουσία και κύρος. ⁵⁹ Σε έναν κόσμο που ποτέ δεν αμφισβητούσε στ' αλήθεια τη δύναμη και την πανταχού παρουσία των θεών, ένα πολύπλοκο κι εκτεταμένο σύστημα χρησιμοδοσίας σχετικά με το τι επιφύλασσαν οι θεοί ήταν απολύτως λογικό. Μέσα σε αυτό το δίκτυο λογής λογής βαθμίδων και ειδών χρησιμοδοσίας, η Πυθία στους Δελφούς, στα τέλη πλέον του 7ου αιώνα π.Χ., είχε αποκτήσει περίοπτη θέση, και θα εξακολου-

θούσαν να τη συμβουλεύονται μέχρι τον 4ο αιώνα μ.Χ. Αυτό που πρόσφερε η χρησιμοδοσία στους Δελφούς ήταν μια ευκαιρία ώστε μια δύσκολη απόφαση να ιδωθεί υπό μια διαφορετική οπτική γωνία και να παρθούν επιπλέον (μάάλιστα, θεόπνευστες) πληροφορίες και καθοδήγηση, πράγμα που, αφ' εαυτού του, επέβαλλε περαιτέρω συζήτηση, ασκούσε με το βαρύνον κύρος του μεγάλη ώθηση ώστε να υπάρξει ομοφωνία σε αποφάσεις της κοινότητας, και σε επίπεδο προσωπικών αποφάσεων έδινε στο άτομο την ικανοποίηση πως αυτό ακολουθούσε τη βούληση των θεών. Ταυτόχρονα, οι διαδικασίες διά των οποίων ζητιόταν από την Πυθία ο χρησμός –η μορφή των ερωτήσεων και η μορφή των αποκρίσεών της– θωράκιζαν το μαντείο στους Δελφούς, έτσι ώστε ακόμη και οι απονενομημένες προσπάθειες του Κροίσου να δείξει πως το μαντείο τού είπε ψέματα, δεν κατάφεραν να αμαυρώσουν τη φήμη του. Αυτές οι διαδικασίες έντυναν τους Δελφούς με έναν αδιαπέραστο θώρακα, με μια ανθεκτικότητα απέναντι στην αποτυχία, που, ενώ σε κάποιες περιπτώσεις δοκιμάστηκε, εντούτοις εξασφάλισε την επιβίωσή τους για περισσότερο από μια χιλιετία.

Αλλά πώς, πότε και γιατί άρχισαν όλα; Πώς η πόλη και το ιερό των Δελφών, με το χρηστήριο στο κέντρο τους, απέκτησαν τέτοιο κύρος ως το τέλος, πλέον, του 7ου αιώνα π.Χ.; Τι μπορούμε να μάθουμε για την αρχική ανάπτυξη τούτου του θεσμού και της κοινότητας γύρω του, που θα γίνονταν γνωστά ως το κέντρο του αρχαίου κόσμου, και πώς οι ίδιοι οι αρχαίοι αναζήτησαν να εξηγήσουν τη σπουδαιότητα και τη γένεση των Δελφών και του μαντείου τους; Σε αυτά τα ερωτήματα εστιάζονται τα επόμενα δύο κεφάλαια.

Για περισσότερα από 1.000 χρόνια, το Ιερό Μαντείο των Δελφών θεωρούνταν ο ομφαλός της γης, το επίκεντρο του αρχαίου κόσμου. Ηγέτες, βασιλιάδες αλλά και απλοί άνθρωποι έρχονταν από όλη τη Μεσόγειο και παραπέρα για να συμβουλευτούν τους σοφούς του Μαντείου, να στήσουν μνημεία από χρυσό, ελεφαντόδοντο, καλκό, μάρμαρο και πέτρα προς τιμήν των θεών τους και να συμμετάσχουν σε αθλητικούς και μουσικούς αγώνες. Το βιβλίο αυτό αποτελεί την πρώτη ολοκληρωμένη ιστορία του μαγικού και μοναδικού αυτού μέρους, από την ίδρυση έως την ανακάλυψή του, καταδεικνύοντας πιο ξεκάθαρα από ποτέ τους λόγους για τους οποίους οι Δελφοί ήταν ένα από τα σημαντικότερα μέρη του αρχαίου κόσμου για τόσο καιρό.

Με ένα εμπειριστατωμένο κείμενο και πλούσιο φωτογραφικό υλικό, ο Μάικλ Σκοτ καλύπτει όλη την ιστορία αλλά και τη φύση των Δελφών, από τις βιβλιογραφικές αναφορές και τα αρχαιολογικά ευρήματα έως την καθιέρωσή τους ως τόπου λατρείας, αλλά και την αέναν γοητεία της Πυθίας, παρά τους διαφορούμενους χρησμούς της. Περιγράφει πώς έγιναν οι Δελφοί μέλος της έριδος ανάμεσα σε Έλληνες και Ρωμαίους αλλά και τόπος φύλαξης θησαυρών αντίπαλων πόλεων-κρατών και ξένων βασιλέων. Εξετάζει, επίσης, τη σταδιακή παρακμή αλλά και το πώς η σημασία και σπουδαιότητα του μέρους συνεχίζει να αλλάζει έως σήμερα. Τέλος, για τον σύγχρονο επισκέπτη των Δελφών, ο συγγραφέα συμπεριλαμβάνει έναν σύντομο οδηγό που υποδεικνύει τα μέρη που πρέπει οπωσδήποτε να δει αλλά και άγνωστους στο ευρύ κοινό θησαυρούς.

Προσφέροντας μια μοναδική ματιά στο επίκεντρο του αρχαίου κόσμου, οι ΔΕΛΦΟΙ θα μαγέψουν τόσο τον απλό αναγνώστη όσο και τουρίστες, φοιτητές και ειδικούς.

Εκδόσεις ΨΥΧΟΓΙΟΣ
www.psichogios.gr

ISBN 978-618-01-0794-4

9 786180 107944

ΚΩΔ. ΜΗΧ/ΣΗΣ: 14560